

A földrajztudomány határán

az előadás készült „A mi geográfiánk” c. 2005. március 17-18. Ócsény-Pécs

A földrajz tudomány kihívásai a XXI. század küszöbén szekcióba

Bevezető

A mi geográfiánk címszó alatt, a hazai földrajztudomány által értelmezett, kutatott területeket értem és ennek az elmúlt 15-20 évben történt változásaira gondolok. Egy tudomány határainak vizsgálata segítséget nyújt abban, hogy az elemzésben folyamatosan megjelenő tematikáról, mint a tudomány területéről is szót ejtsünk. A határ kérdése felvethető az új tartalom oldaláról, az új indikátorok értelmében, amelyek később több-kevesebb rendszerességgel bekerülnek a tanulmányozásba és immár a tudomány részét jelentik. De léteznek olyan kicsapongásnak tekinthető új témák, amelyek nagy érdeklődést keltenek, aztán később még sem kerülnek folytatásra. Ekkor tesszük fel a kérdést vajon ez még geográfia?

Felsorolásszerűen néhány példa az elmúlt évtizedek első vagy ismételt kibontakozó területeire; etnika és vallásföldrajz, kriminál és biztonság földrajz, regionális jövedelem egyenlőtlenségek, információs társadalom, e-gazdaság, kereskedelem és közigazgatás, katonai célú területek polgári hasznosítása, globalizáció és helyi gazdaság, külföldi tőke, társadalmi tőke, kapcsolati és humán tőke, térbeli elérhetőség, tulajdonosi szerkezet változás, a demográfia új területei, mint nemzetközi migráció, munkanélküliség, egészségi állapot. Láttunk példát arra is az elmúlt időszakban, hogy egyes témák csupán alkalmilag kerültek a természeti környezettel összefüggésbe, és ezzel közvetetten a földrajzzal, majd ezek nem váltak rendszeressé.

Mindez felveti azt a kérdést, vajon mennyiben, célszerű módosítani a földrajz kutatását és oktatását a XXI. században? Azt tapasztaljuk, hogy a tradicionális és döntően lexikális ismeretek bővülnek, mégis egyre több helyen helyettesítésre kerülnek a viselkedésünket aktuálisan leíró indikátorok térbeli megjelenésével. Maga az új tartalom és annak komputeres megjelenítése új lehetőségeket teremtett, ami az oktatásban jellemző változásokat hozott. A megrendelők, az elérhető kutatási források maguk is új hangsúlyokat képeztek a földrajztudományban.

---

¹ ELTE Regionális Földrajzi tanszék, Budapest, 1117 Pázmány Péter sétány 1/C. habilitált egyetemi docens, maryredei@ludens.elte.hu

Gondolatok arról...

Ha valaminek a határait szeretnénk vizsgálni, akkor az egyik lehetséges megközelítés, ha a perifériákat, a köztes területeket tanulmányozzuk. Mondanivalóm nem történelmi visszatekintő, hanem az elmúlt évtized és a jelen változásaira alapuló kitekintés kíván lenni. A geográfia, egy olyan tudomány, ami számos ponton **gyorsan kapcsolódik az aktualitásokhoz, mert szemléletet nyújt a világ dolgaiban.** Erre példaként hozható a budapesti szub-urbanizáció, a befogadó országból küldő ország lettünk, az információs és tudástársadalom kihívásai, milyen kutatási irányok erősödését, elindulását hozta.

Ha más országokban vizsgáljuk a földrajz tudomány tartalmát, publikációit, oktatási tevékenységét, azt tapasztaljuk, hogy hozzánk képest több az empirikus kutatáson alapuló munka. Az elmúlt évtizedben, az oktatásban és a kutatásban végbe ment tulajdonos váltás azzal is együtt járt, hogy a forrás, **az elvárás módosult** és azon témák iránt merült fel igény, amire a megrendelőnek szüksége volt. Ezzel a tevékenység tartalma, megjelenése, és terjesztése (dissemination) változott. **Az új témák új változókat, eredmény indikátorokat hoztak létre,** amire a statisztikai gyűjtés nem képes rugalmasan válaszolni, ami átmenetileg segíti a kérdőíves felvételek terjedését. De még a hagyományos statisztika által közre adott mutatók is számos helyen azt az érzést keltik bennünk, hogy ezzel nem vagyunk képesek a valóságot leírni. A fenti körülmények serkentő módon hatottak vissza a tudomány belső megújulására.

Új körülménynek számít a földrajztudomány szempontjából az, hogy számos korábbi folyamat értékelése most került abba a szakaszba, hogy **térbeli különbségeit kezdték elemezni,** vagy éppen regionális értékelésre került sor. Pl. a demográfiai folyamatok kistérségi különbségei. Ez erősítette a tértudomány iránti érdeklődést és kifejlesztett egyfajta ún. **tértudatot.**

A **határok átjárhatósága,** bekerülésünk a globális világ folyamataiba szintén befolyással volt a földrajz hatáira. Ki gondolt 1990 előtt arra, hogy a külföldi tőke térbeli elhelyezkedését fogjuk elemezni, vagy a nemzetközi vállalatok hazai térbeli hatását? Maga a határmentiség vizsgálata sem volt jellemző. A határok korábbi elválasztó szerepe helyett, manapság éppen ezek a térségek váltak a haladás szempontjából érdekes területek közé. A mobilitás új távlati jelentek meg a határ mindkét oldalán, az emberek kifelé, a tőke befelé igyekezett. A világ a 80-as években váltott az ázsiai irányú érdeklődésről azzal, hogy a korábban elszigetelt **keleti régiók felé fordult,** ahol az elmaradt feltárást szeretne volna pótolni, ami számunkra egy új lehetőséget jelentett.

A kutatás és az oktatás **piac felé történő fordulása** határozott formáló erőként jelent meg a 90-es években. Az állami támogatás mérséklődése, az állami megrendelések relatív visszaesése, a piaci-üzleti megrendelés arányának növekedése, az akadémiai berkekben új szemléletet hozott. Ez mind a témaválasztásban, mind a megjelenítésben, mondanivalójában, magának a kutatónak a vállalkozási ismereteiben is a gyakorlati irányokat erősített meg. Ezzel fokozódott az eleméleti szabályszerűségek, gyakorlati étellel történő áthatása, ami alulról kezdeményező módon, tehát tudáshajtotta és nem központilag vezérelt módon valósult meg.

Új távlatokat jelentett a **szakmai nyelv megváltozása**. A korábbi évtizedekben a német nyelv annak szakmai kapcsolatai és publikációs tevékenysége volt többségben. Az internet és az angol nyelv terjedése azzal a következménnyel járt együtt, hogy tágult a kutatásra alkalmas tér, lehetővé vált az angol-szász irodalom megismerése és annak kapcsolatai vették át a német területeket.

Említendőnek tartom a **tér fogalmának új és tág értelmezését**. Részben az új terek, mint városi tér, kultúr tér, nyilvános tér kerültek kutatásra, részben a hálózati jellegű fejlődés indult el. A **hálózatosság** és annak térbeli értelmezési kérdései, mint szomszédság, legközelebbi, összefüggő újra értelmezté váltak.

A 90-es években új kereslet indult meg a tekintetben is, hogy elérhetővé váltak a tudás, a megismerés új és a korábbiaktól **hatékonyabb csatornái**, mint az elektronikus irodalom, a személyes találkozás, részvétel több munkaülésen. A tudományok iránt érdeklődés az iskolázott népességgel arányosan nőtt, PC használat terjedt, magasabb beiskolázási arány, és eltűnt az írástudatlanság.(és érkezett az olvasási megértésének problémája)

Mindezek kihívást jelentettek a kutatás számára a tekintetben, hogy az **új irányok miként illeszthetők, értelmezhetők a tudomány hagyományos rendszertanába**. Érdekes talán itt megjegyezni azt a friss tény, hogy az MTA létrehozta azt az összes tudományágat képviselő testületét, ami az interdiszciplináris tudományos tevékenységekkel foglalkozik és annak történetesen geográfus elnöke került megválasztásra.

Az oktatásban ezekkel az **új, széles értelemben felhasznált témákkal** lehetőség nyílt arra, hogy a földrajz iránti érdeklődést növeljük, mint pl. a humán erőforrás kérdése. Meggyőződésem, hogy a földrajz-geográfus és kapcsolt szakaira történő jelentkezés növekvő száma, ebből a motivációból is táplálkozik. Előadásaink során, ha képesek vagyunk elméleti mondanivalónkat a hallgatóság számára aktuális példákkal illusztrálni, nemcsak az ismeret megmaradását erősítjük, de hozzájárulhatunk ahhoz is, hogy ezzel didaktikailag felkeltsük a már csappanó érdeklődést. Ehhez az **oktatóknak folyamatosan több időre, olvasásra,**

tájékozódásra lenne szüksége, ami az oktatói munka újra értelmezését is jelentené. Kétségtelen, hogy a tudásátadásának folyamatát hatékonyabbá tenné, és a bővülő technikai és virtuális eszköztár ennek alkalmazását lendítené.

A tudomány művelésében érdekesnek tartom, azokat a kutatási jellegű áthatásokat, amikor a megismerés egy rokon tudomány területéről jön és **halad a földrajzi magterületek felé**, azaz megállapításai hordoznak földrajzi mondanivalót. Vagy éppen ellenkezőleg, aki a **földrajz alapjainak megismerését követően**, annak felhasználásával jut számunkra perifériális értékű következtetésre.

A földrajz politika orientált tudomány terület, ahol számos alkalommal címezünk a politika számára ajánlásokat, diákjaink a körülöttük zajló vagy éppen a tananyaghoz kötődő kérdéseikre válaszolnunk kell. Előfordul az is, hogy véleményünkkel minősítünk egyes folyamatokat.

A nemzetközi kapcsolatok során megismert és földrajznak nevezett intézményi munkák, néha meglepőnek bennünket is, ezt nevezik geográfiának? Munkám során gyakorta találkozom azzal, hogy **nem könnyű a külföldi egyetemek földrajz szakjai között az átjárást**, pl. az Erasmus keretében, a külföldi iskolák földrajz tanítása. Hiszek abban, hogy szükség lenne az oktatók vagy hallgatók mobilitására, egy-egy tárgyat, szemináriumot más földrajzi szellemi műhelyben hallgassanak, vitassanak, ismerjenek meg. Éppen ott, amiben az adott intézmény az átlagosnál többet képes nyújtani. Ezzel nemcsak az intézmények megismerésének lehetősége valósulna meg, hanem a **hazai földrajz kohéziója** is fokozódhatna.

Milyen áthatások léteznek az egyes hazai földrajzi iskolák között? A tudomány területének bővülésével csökken annak a valószínűsége, hogy egy-egy intézmény képes a teljességre törekedni. A specializálódásból az következik, hogy racionális alapon arra kellene törekedni, hogy a **jelenleginél nagyobb arányban valósuljanak meg az áthallgatások**.

Néhányat ezek közül a vitatható határesetek közül itt is szeretnék megemlíteni:

- a területfejlesztés műszaki vonatkozásai, a rendezési elemek megismerése,
- empirikus felvételek szociológiai alapú kérdései,
- modellezéssel mennyiben lesz jobban megismerhető a világ?
- virtuális elemek és kapcsolatok a földrajzban
- humán ökológia
- a földrajz kapcsolata a társtudományokkal, mint meteorológia, csillagászat, földtan, térképészet,

A földrajz tudomány rendszertanilag természeti, humán, regionális, gazdasági egységekre bontott. Ezt nevezhetjük a tudomány magterületének. Egy tágabb amőbát jelentene a társtudományok tere, mint környezet, meteorológia, csillagászat, stb... És egy harmadik kör lehetne azok a nem idesorolt, de földrajzi mondanivalóval, térbeli elemzéssel kapcsolt munkák, amelyeket nehéz definiálni, más csak azért is, mert állandóan változóak. De néhány idesorolható kérdés rávilágít arra, hogy mit is értek ez alatt. pl. tőke, hálózat szerinti gondolkodás, elérhetőség, struktúrák térbeli elemzése, közigazgatás...amelyek súrolják a térbeli gondolkodást.

Új kihívásnak tartom a földrajz **idegen nyelven történő oktatását**, alapvetően a Doktori iskolákban, de a tanuló mobilitással összefüggésben, ennél szélesebb értelemben is sürgető lenne az ebben történő előrehaladást. Az idegen nyelven történő oktatás piaci bővítést is szolgálhatna, a szűkös egyetemi források új lehetőséghez jutnának. A hozzánk érkező hallgatók többsége max. 2 szemeszterre érkezik, amely során Magyarország földrajzi képét, és azok elemzését szeretné megismerni, idegen nyelven. Én úgy látom, hogy manapság erre csak hézagosan és egyedi konzultációval van ma lehetőség.

Megállapítható, hogy a földrajzi ismeret szerepe fokozódik annak interdiszciplináris jellege miatt, a tudomány más területeinek részleteződése, a térbeliség, a környezet bekapcsolásával összefüggésben. **Önkorlátozónak érzem azt, ha ebben ragaszkodnánk valami merev lehatároláshoz.** A földrajzi tartalom perifériákhoz történő kinyúlása, aktualizálása növeli a geográfia iránti érdeklődést, egy-egy összefüggést új megvilágításba helyez, ami a mag terület megújítását is szolgálja. Erre azonban **nem várni kell, hanem aktív kezdeményező kihívó módon kell reagálni.** Vállalni kell az áthatásokat, a kívülről érkező kezdeményezéseket, a kutatási források, a pályázati kiírásokban több térbeli szempontot kell becsempészni, a lehetséges megrendelőknél a földrajzi ismerettel közelebb lehet hozni. Egy témát annak térbeli hatásaival meg lehet újítani, **tematikus többlet** adható anyagokat.

Mindez hozzájárul a **földrajz önállóságának megőrzéséhez**, tudománybeli szerepének megszilárdulásához, amire az utóbbi időben több alkalommal is szükség volt.

Célom ezzel a gondolat sorral egyáltalán nem az volt, hogy itt valamilyen rendszertani teljességre törekedjek, hanem az alkalom kapcsán ezen gondolatokkal fejezem ki kötődésemet a mai ünnephez.